

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. Корецького**

ВОЛКОВА Людмила Олександрівна

УДК 347.19

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНИХ АКЦІОНЕРНИХ
КОМПАНІЙ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук
ВЕНЕЦЬКА Марина Віталіївна
Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник відділу
проблем цивільного, трудового та
підприємницького права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент
Блажівська Оксана Євгенівна,
Господарський суд м. Києва, суддя;

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
Стефанчук Микола Олексійович,
Державна організація «Національний офіс
інтелектуальної власності», начальник
юридичного відділу.

Захист відбудеться «29» травня 2019 року о 13 год. 00 хв на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.02 Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано «26» квітня 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук

О.О. Кваша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Акціонерне товариство є однією з найбільш поширених форм господарювання, що виконує основні функції стосовно акумуляції капіталів. Для акціонерних товариств зі значною часткою держави застосовуються важелі, які дають змогу забезпечити ефективне керівництво, усунення ризиків, пов'язаних зі збереженням активів, здійсненням значних правочинів тощо.

Державні акціонерні компанії держава засновує в особі уповноважених органів на основі державного майна для виконання публічних функцій. Зазначене зумовлює необхідність комплексного дослідження цивільно-правового статусу державних акціонерних компаній як одного з видів юридичних осіб публічного права. Правовий статус таких юридичних осіб згідно з ч. 3 ст. 81 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлюється Конституцією України та законом.

Прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» не тільки не розв'язало нагальних проблем, а й окреслило спектр питань, які потребують теоретичного та практичного вирішення. У законодавстві передбачено спеціальне регулювання статусу державних акціонерних компаній, проте таких актів наразі немає. Тож залишається невирішеною низка питань про співвідношення понять «державне акціонерне товариство» та «державна акціонерна компанія», а саме: легальне визначення, порядок створення, особливості правового статусу, особливості правового режиму майна, відповідальність за цивільними зобов'язаннями тощо.

Учені завжди приділяли посилену увагу питанням правового режиму державної власності, однак на сучасному етапі її функціонування деякі порівняно нові явища поки що недостатньо вивчені.

Значний внесок у дослідження акціонерних товариств зробили дореволюційні вчені А.І. Камінка, І.Т. Тарасов, Г.Ф. Шершеневич. Серед радянських учених питання державних юридичних осіб вивчали С.Н. Братусь, О.С. Іоффе, І.В. Єлісеєв, О.О. Красавчиков, В.К. Мамутов, Д.І. Мейер, О.Л. Рассказов, Е.А. Суханов, Ю.К. Толстой та інші. У правовій науці поняття юридичних осіб загалом і господарських товариств зокрема відображено у роботах таких учених, як: С.Н. Братусь, О.М. Вінник, Н.В. Козлова, І.М. Кучеренко, В.А. Рахмілович, І.А. Селіванова, І.В. Спасибо-Фатєєва, Б.Б. Черепакін, В.С. Щербина й ін. Проблеми юридичних осіб з часткою держави вивчали Л.В. Винар, Б.М. Дронів, О.В. Гончарук, І.І. Гришина, С.О. Іванов, О.О. Первомайський, Л.О. Переверзева, Д.І. Погрібний, Ю.А. Слюсаренко, В.Д. Фролов, Є.О. Харитонов, Л.Л. Чантурія, Ж.В. Чевичалова, О.А. Черненко, В.Е. Чиркін, Б.В. Шуба. Проте питання про правовий статус державних акціонерних компаній залишилося недослідженим.

Отже, комплексного дисертаційного чи монографічного дослідження, яке було б присвячене проблемам державних акціонерних компаній на сьогодні немає. Крім того, відсутність спеціального регулювання разом із розрізненими підходами правозастосовної практики у цій сфері зумовили необхідність вивчення низки проблем під іншим кутом зору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України «Проблеми гармонізації цивільного законодавства із законодавством Європейського Союзу» (номер державної реєстрації РК0115U002136).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є вдосконалення теоретичних основ цивілістичної концепції правового статусу та відповідного правового регулювання діяльності державних акціонерних компаній, а також розробка пропозицій до законодавства, спрямованих на збалансування приватних і публічних інтересів у процесі діяльності таких юридичних осіб публічного права.

Для досягнення визначеної мети у процесі дослідження було поставлено та вирішено такі завдання:

- дослідити історію розвитку поділу юридичних осіб на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права;
- з'ясувати особливості поділу юридичних осіб на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права;
- визначити поняття категорії «юридична особа публічного права»;
- встановити особливості визначення понять «державне акціонерне товариство» та «державна акціонерна компанія»;
- визначити правове становище державних акціонерних компаній – юридичних осіб публічного права як учасників цивільних правовідносин;
- дослідити форми участі держави в управлінні державними акціонерними компаніями як здійснення корпоративних прав власника акцій і провести порівняльний аналіз із формами таких компаній в іноземних державах;
- встановити особливості правосуб'єктності державних акціонерних компаній і розробити пропозиції щодо їх вирішення шляхом внесення змін до чинного національного законодавства;
- визначити правовий режим майна державних акціонерних компаній і виробити пропозиції з його удосконалення;
- вивчити питання відповідальності державних акціонерних компаній за цивільними зобов'язаннями та розробити пропозиції стосовно її удосконалення;
- з'ясувати проблемні аспекти відповідальності дочірніх товариств державних акціонерних компаній і виробити пропозиції щодо її удосконалення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі створення, діяльності та припинення державних акціонерних компаній.

Предмет дослідження – цивільно-правовий статус державних акціонерних компаній.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний, історичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний та аналітико-синтетичний методи. За допомогою діалектичного й історичного методів досліджено: становлення і розвиток інституту юридичних осіб публічного права, а також критерії поділу юридичних осіб на юридичних осіб публічного і приватного права; специфіку участі державних акціонерних компаній як юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах. Порівняльно-правовий метод використано під час вивчення окремих питань правового статусу державних

акціонерних компаній у зарубіжних країнах, а також можливостей використання позитивного досвіду в Україні. За допомогою системно-структурного методу здійснено дослідження понять та ознак юридичної особи публічного права, державного акціонерного товариства й державної акціонерної компанії. Аналітико-синтетичний і формально-логічний методи дали змогу проаналізувати чинне національне законодавство та розробити пропозиції з удосконалення правового статусу державних акціонерних компаній.

Нормативну основу дисертаційного дослідження становлять міжнародно-правові акти, законодавство України та зарубіжних країн (зокрема, Грузії, Федеративної Республіки Німеччина, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Російської Федерації, Королівства Швеція).

Емпіричною базою дослідження є матеріали судової практики з розгляду спорів, пов'язаних із діяльністю державних і національних акціонерних компаній, їх дочірніх товариств, а також питань управління тощо; роз'яснення Верховного Суду України, рішення та правові позиції Європейського суду з прав людини, локальні акти уповноважених органів виконавчої влади та внутрішні акти окремих державних акціонерних компаній.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним цивільно-правовим дослідженням статусу державних акціонерних компаній, у межах якого обґрунтовано низку нових наукових положень і розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства про державні акціонерні компанії. Наукова новизна результатів дослідження підтверджується наступним.

Уперше:

1) обґрунтовано положення про пряме регулювання діяльності державних акціонерних компаній державою із застосуванням нормативного порядку управління, оскільки держава в особі уповноважених органів бере участь в управлінні державними акціонерними компаніями шляхом здійснення повноважень акціонера, власника 100 відсотків акцій товариства, тобто вищого органу управління. Механізм реалізації корпоративних прав держави, зокрема права на управління компанією, здійснюється через надання вказівок до виконання компанією. Проте наявна низка питань, які регулюються нормативно;

2) визначено, що держава в особі уповноваженого суб'єкта управління має право опосередкованого контролю за дочірніми товариствами державних акціонерних компаній, заснованими на правах єдиного акціонера материнських компаній та власника майна, наданого материнським компаніям у володіння і надалі наданому ними дочірнім товариствам. Запропоновано закріпити право опосередкованого контролю у чинних нормативно-правових актах, які регулюють правовий статус дочірніх товариств, заснованих державними акціонерними компаніями, доповнивши легальне формулювання «...державних підприємств, установ та організацій, а також господарських товариств, у статутному капіталі яких частка держави перевищує 50 відсотків...» словосполученням «...а також інші контрольовані державою господарські товариства»;

3) доведено цивільно-правовий характер юридичної відповідальності державних акціонерних компаній на відміну від юридичних осіб публічного права, відповідальність яких має публічно-правовий характер;

4) запропоновано застосування права володіння як речового права для закріплення державного майна, що не підлягає приватизації, за державними акціонерними компаніями. Запропоновано викласти вказану концепцію у спеціальному законі, який регулював би особливості цивільно-правового статусу державних акціонерних компаній.

Удосконалено:

5) формальний критерій поділу юридичних осіб на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права, передбачений у ЦК України, який запропоновано доповнити із врахуванням мети, цілей діяльності та функцій юридичної особи;

б) тезу, що державні акціонерні компанії є юридичними особами публічного права не лише за легальним критерієм порядку створення, а й за низкою доктринальних ознак;

7) комплекс ознак державної акціонерної компанії, які вирізняють її серед інших юридичних осіб публічного права;

8) тезу щодо комплексності цивільно-правового статусу державних акціонерних компаній, його складових елементів та їх змістовного наповнення;

9) спеціальне регулювання цивільно-правового статусу державних акціонерних компаній;

10) законодавче закріплення поняття «державна акціонерна компанія» з урахуванням низки визначальних ознак. Запропоновано авторське визначення, яке містить такі ключові ознаки як належність державі 100 відсотків акцій компанії, створення у стратегічно важливих галузях економіки, розпорядчий порядок, майновою основою виступає державна власність;

11) тезу щодо необхідності законодавчого закріплення та розмежування в межах ЦК України понять «дочірнє товариство», «залежне товариство» і «контрольоване товариство» відповідно до кількості акцій, які належать материнському товариству. Автором запропоновано визначення цих понять.

12) положення про неправомірність здійснення материнськими компаніями впливу на оперативно-господарську діяльність дочірніх товариств, виявленого шляхом здійснення комплексного аналізу норм чинного законодавства та матеріалів судової практики. Автором убачається необхідність законодавчого закріплення в ЦК України прямої заборони здійснення такого впливу.

Набули подальшого розвитку:

13) положення щодо аргументованості використання комплексного критерію, а саме: застосування формального критерію з урахуванням повного спектра обставин кожного окремого випадку при розмежуванні приватного та публічного права;

14) теорія конвергенції (взаємопроникнення і взаємовпливу) публічного та приватного права;

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони відповідають сучасним умовам складно організованої економіки та здатні

слугувати встановленню оптимального балансу приватних і публічних інтересів у цивільних правовідносинах. Положення дисертаційного дослідження, враховуючи висновки та пропозиції, можуть бути використані у:

– правотворчості – для удосконалення положень цивільного законодавства, що регулює цивільно-правові відносини, учасниками яких є державні акціонерні компанії;

– науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших науково-теоретичних досліджень проблем юридичних осіб публічного права загалом і державних акціонерних компанії зокрема;

– правозастосуванні – з метою уніфікації судової практики, вирішення спорів, що виникають між державними акціонерними компаніями й уповноваженими суб'єктами управління, органами державної влади;

– освітньому процесі – під час викладання дисциплін «Цивільне право», «Корпоративне право», підготовки методичних рекомендацій, підручників і навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Харків, 16-17 вересня 2016 р.), «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Харків, 4-5 серпня 2017 р.), «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 13-14 жовтня 2017 р.), «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 20-21 жовтня 2017 р.), «Urgent problems of law on the modern stage of statehood development» (Lublin, Republic of Poland, October 20-21, 2017).

Публікації. Основні результати наукового дослідження викладено у п'яти наукових статтях, із яких: чотири опубліковано у фахових виданнях України, одна – в зарубіжному науковому виданні, а також у п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, із них основний текст – 178 сторінок, список використаних джерел (249 найменувань) – 25 сторінок, додатки – 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, його науково-теоретичну базу, вказано зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету та завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано наукову новизну та викладено основні положення, які виносяться на захист, окреслено практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробацію результатів дисертації, а також відомості про публікації автора за темою дисертаційного дослідження та про структуру роботи.

Розділ 1 «Передумови формування юридичних осіб публічного права» складається з двох підрозділів.

Підрозділ 1.1 «Передумови створення та існування юридичних осіб публічного права» присвячено історичним і теоретичним аспектам проблеми дуалізму права, а також поділу юридичних осіб на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права.

Проаналізовано доктринальну проблему поділу юридичних осіб і запропоновано при розмежуванні приватного та публічного права застосовувати комплексний критерій, за якого комплексність означає використання формального критерію з урахуванням повного спектра обставин кожного окремого випадку. Автор наголошує на необхідності збереження оптимального балансу приватного і публічного для кожного окремого випадку.

На основі аналізу сучасних тенденцій розвитку права європейських країн обґрунтовано висновок про взаємопроникнення, конвергенцію сфер і методів публічного та приватного права.

Проведено порівняльний аналіз українського законодавства та законодавства європейських країн, Сполучених Штатів Америки, Грузії тощо стосовно розуміння поняття «юридична особа публічного права», а також досліджено ознаки, властиві останнім. Акцентовано увагу на різноманітті суб'єктів, які є юридичними особами публічного права.

Особливу групу юридичних осіб публічного права становлять суб'єкти державного сектору економіки, які створюють уповноважені органи державної влади на основі державного майна з метою отримання прибутку в результаті здійснення господарської діяльності в певній сфері економіки.

На основі дослідження чинного законодавства та практики Європейського суду з прав людини доведено, що державні акціонерні компанії є юридичними особами публічного права, оскільки створюються в розпорядчому порядку на основі державного майна з метою забезпечення безпеки держави у стратегічно важливих галузях економіки та перебувають у інституційній залежності від держави.

У підрозділі 1.2 «Правовий статус державних акціонерних компаній як юридичних осіб публічного права» обґрунтовано публічно-правову природу державної (національної) акціонерної компанії та визначено низку особливостей, які відрізняють останніх від інших юридичних осіб публічного права.

Доведено, що відповідно до норм чинного законодавства та практики Європейського суду з прав людини державні акціонерні компанії є юридичними особами публічного права, оскільки створюються у розпорядчому порядку на основі державного майна з метою забезпечення безпеки держави у стратегічно важливих галузях економіки та перебувають у інституційній залежності від держави.

Державні акціонерні компанії відповідають доктринальним критеріям юридичних осіб публічного права, зокрема створюються задля досягнення публічних мети, цілей, функцій і реалізації публічних інтересів.

Визначено низку ознак, які відрізняють державні акціонерні компанії від інших юридичних осіб публічного права: є суб'єктами господарювання державного сектору економіки, для яких законодавчо передбачено низку особливостей здійснення господарської діяльності, а також особливості планування та звітності; мають відмінні від інших юридичних осіб публічного права ознаки цивільно-правового статусу; мета діяльності (крім публічних функцій) – отримання прибутку; відповідальність має не публічно-правовий, а приватноправовий характер; незалежні від держави у сфері господарської діяльності, однак перебувають у інституційній залежності з питань управління.

На основі аналізу правової доктрини та норм чинного законодавства зроблено висновок про комплексну регламентацію правового статусу юридичних осіб публічного права, зокрема і державних акціонерних компаній, положеннями норм як приватного, так і публічного права.

Акцентовано увагу на тому, що правовий статус державних акціонерних компаній становлять такі елементи, як: права й обов'язки, гарантії їх реалізації, правосуб'єктність, юридична відповідальність, а також комплекс елементів, що визначають векторну спрямованість суб'єкта – мета, функції та завдання. Залежно від мети, функцій і завдань державних акціонерних компаній формується змістовне наповнення інших складових їх правового статусу. Державні акціонерні компанії здебільшого створюються з метою забезпечення безпеки держави та мають стратегічне значення для економіки, тож мета є визначальним елементом їх правового статусу.

Розділ 2 «Державні акціонерні компанії: поняття та визначальні ознаки» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Державні акціонерні компанії: поняття та ключові ознаки» проведено аналіз чинного законодавства стосовно норм, які визначають особливості статусу акціонерних товариств, пакети акцій яких належать державі.

Вказано, що у чинному національному законодавстві не передбачено норми, яка вимагала б використання слова «державне» у назві акціонерних товариств відповідно до кількості належних державі акцій. Запропоновано унормувати це питання шляхом внесення відповідних змін до ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства».

Доведено, що державні акціонерні компанії та національні акціонерні компанії є державними акціонерними товариствами з особливим правовим статусом, оскільки створюються у розпорядчому порядку органами державної влади у стратегічно важливих галузях економіки з наступним формуванням статутного

капіталу пакетами часток (акцій) державних підприємств, товариств певної галузі (підгалузі) економіки з метою забезпечення безпеки держави.

Автор відстежив загальну тенденцію унормування правового статусу державних акціонерних компаній в індивідуальному порядку, незважаючи на необхідність уніфікованого підходу. Це підтверджується ч. 2 ст. 1 Закону України «Про акціонерні товариства», у якій міститься посилання на спеціальний закон для регулювання діяльності таких суб'єктів.

Запропоновано правовий статус державних акціонерних компаній унормувати в спеціальному законі, який комплексно регулюватиме особливості цивільно-правового статусу державних акціонерних компаній.

Підрозділ 2.2 «Участь держави в управлінні державними акціонерними компаніями» присвячено особливостям управління державними акціонерними компаніями. Наголошено на складності механізму управління державою корпоративними правами через особливості останньої як суб'єкта цивільно-правових відносин.

Визначено, що держава в особі уповноважених органів бере участь в управлінні державними акціонерними компаніями шляхом здійснення повноважень акціонера, власника 100 відсотків акцій товариства, тобто вищого органу управління. Механізм реалізації корпоративних прав держави, зокрема права на управління державними акціонерними компаніями, здійснюється через надання вказівок до виконання компанією. Зазначено, що низку питань зі здійснення управління державними акціонерними компаніями урегульовано нормативно, зокрема питання стосовно дивідендів, призначення керівників, погодження фінансових планів.

Здійснення державного управління акціонерними товариствами, у статутному капіталі яких частка держави перевищує 50 відсотків, покладається на систему суб'єктів управління, функції кожного з яких визначено окремо, а нормативно-правова база міститься у різних актах. Для розв'язання цієї проблеми запропоновано прийняття єдиного нормативно-правового акта, який урегулював би правове становище кожної категорії господарських організацій, у статутному капіталі яких є частка держави, зокрема закону, який регулюватиме особливості цивільно-правового статусу державних акціонерних компаній.

У *підрозділі 2.3 «Правосуб'єктність державних акціонерних компаній»* розкрито проблеми правосуб'єктності юридичних осіб та особливості правосуб'єктності державних акціонерних компаній.

Аргументовано висновок про неможливість втручання держави в особі спеціально уповноважених суб'єктів управління в оперативно-господарську діяльність державних акціонерних компаній, оскільки вони є самостійними юридичними особами, наділеними відповідним обсягом правосуб'єктності.

Розділ 3 «Особливості цивільно-правового статусу державних акціонерних компаній» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 3.1 «Особливості правового режиму майна державних акціонерних компаній»* досліджено проблеми співвідношення державної власності та власності товариства, 100 відсотків акцій / часток якого належать державі, а

також питання застосування правових титулів, похідних від права власності для закріплення майна за державними акціонерними компаніями.

На основі аналізу судової практики виявлено застосування правових титулів господарського відання та оперативного управління для закріплення майна державної власності за державними акціонерними компаніями. Обґрунтовано тезу про неможливість застосування вказаних правових титулів для акціонерних товариств. Акціонерне товариство (за своєю природою) – це об'єднання капіталів, тому потребує закріплення за ним майна на праві власності незалежно від кількості акцій, що належать державі. Використання вказаних правових титулів для закріплення майна за державними акціонерними компаніями є вимушеним кроком і вимагає змін.

Юридично обґрунтована конструкція створення державних акціонерних компаній має такий вигляд: при створенні державних акціонерних компаній держава (в особі уповноваженого органу) передає майно у їх власність, набуваючи натомість пакет корпоративних прав акціонера.

На основі аналізу норм чинного законодавства та судової практики визначено, що актуальною проблемою є закріплення за державними акціонерними компаніями майна, яке не підлягає приватизації, але має бути передане їм для здійснення статутної діяльності та досягнення поставленої мети і цілей. Для розв'язання окресленої проблеми запропоновано застосувати право володіння як речове право, межі та умови якого мають бути відображені в статутах таких компаній, а розпорядження покладено на уповноважений суб'єкт управління. Ці положення, як убачається, доцільно закріпити нормативно у спеціальному законі, який регулюватиме цивільно-правовий статус державних акціонерних компаній.

Підрозділ 3.2 «Особливості цивільно-правового статусу дочірніх товариств державних акціонерних компаній» присвячено дослідженню проблем дочірніх товариств державних акціонерних компаній. Зокрема, на основі аналізу судової практики розкрито особливості правового режиму їх майна, управління та взаємодії з материнською компанією.

Однією з ключових ознак дочірнього товариства є можливість здійснення вирішального впливу материнським товариством на прийняття рішень дочірнім товариством за рахунок належності материнському товариству пакету акцій / часток, який забезпечує такого впливу. Цей вплив має здійснюватися в межах управління корпоративними правами; вплив материнського товариства не може полягати у наданні обов'язкових до виконання вказівок.

Дочірні товариства державних акціонерних компаній створюються за рахунок майна, переданого їм засновником на праві власності. Майно, яке не може бути передане дочірнім товариствам на праві власності, може закріплюватись за ними на праві володіння, яке включає правомочності користування вказаним майном. Відповідні положення необхідно вносити до установчих документів дочірніх товариств.

Аргументовано, що держава (уповноважений суб'єкт управління) має право на здійснення опосередкованого контролю за дочірніми товариствами державних акціонерних компаній, оскільки держава є власником 100 відсотків акцій материнських компаній і, відповідно, має правомочності, вказані у наведеній вище

нормі закону, а також часто майно, яке виділяється материнськими компаніями дочірнім товариствам, може належати останнім на праві володіння, тобто залишатися державною власністю. Тож запропоновано закріпити право такого опосередкованого контролю, доповнивши законодавчу формулу «...державних підприємств, установ та організацій, а також господарських товариств, в статутному капіталі яких частка держави перевищує 50 відсотків...» словосполученням «...а також інші контрольовані державою господарські товариства».

Доведено тезу про неможливість заміни використання правової конструкції дочірнього товариства конструкцією товариства однієї особи, оскільки її використання суб'єктами господарювання державного сектору економіки, а саме державними акціонерними компаніями, обмежується лише організаційно-правовою формою акціонерного товариства.

У підрозділі 3.3 «*Особливості відповідальності державних акціонерних компаній за цивільно-правовими зобов'язаннями*» доведено й обґрунтовано приватноправовий характер відповідальності державних акціонерних компаній, а також наголошено на їх відмінності від інших юридичних осіб публічного права, для яких характерним є публічно-правовий характер відповідальності.

Визначено, що особливості цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств залежать від обраної організаційно-правової форми. Акціонерні товариства відповідають за власними зобов'язаннями усім належним їм майном. Відповідно, державні акціонерні компанії, акціонерні товариства, єдиним акціонером яких є держава, також відповідають усім належним їм майном за власними цивільно-правовими зобов'язаннями.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні напрямів удосконалення правового статусу державних акціонерних компаній відповідно до сучасних економічних і цивільно-правових відносин. Під час розв'язання цього завдання запропоновано й обґрунтовано нові наукові положення щодо поняття та елементів правового статусу державних акціонерних компаній, а також розроблено пропозиції з удосконалення чинного законодавства, які мають сприяти збалансуванню приватних і публічних інтересів та унормуванню правовідносин державних акціонерних компаній із контрагентами, дочірніми товариствами, суб'єктами управління об'єктами державної власності, а також іншими державними органами й установами.

Сформульовані теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки можуть бути використані у подальших дослідженнях юридичних осіб публічного права, господарських товариств з часткою держави, проблем дочірніх товариств державних акціонерних компаній та особливостей правовідносин між ними та материнським товариством, особливостей управління окремими об'єктами державного майна, яке не підлягає приватизації тощо.

Найбільш вагомими в дисертаційному дослідженні є наведені нижче висновки.

1. Застосований у ст. 81 ЦК України принцип поділу юридичних осіб за формальним критерієм убачається неповним і потребує доповнення на предмет врахування не лише порядку створення юридичної особи, а й мети, цілей і специфіки здійснення такої діяльності. При розмежуванні приватного та публічного права доцільно застосовувати комплексний критерій, за якого комплексність означає використання формального критерію, але з урахуванням повного спектра обставин кожного окремого випадку.

2. Юридичні особи публічного права становлять велику за обсягом групу суб'єктів, які різняться організаційно-правовими формами, сферами діяльності тощо. Окрему групу юридичних осіб публічного права становлять юридичні особи публічного права – суб'єкти господарювання державного сектору економіки, зокрема державні (національні) акціонерні компанії, інші господарські товариства, частка держави у статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків або забезпечує державі право вирішального впливу.

3. Державні акціонерні компанії створюються у розпорядчому порядку на основі державного майна з метою забезпечення безпеки держави у стратегічно важливих галузях економіки та перебувають у інституційній залежності від держави. Отже, відповідно до норм чинного законодавства та практики Європейського суду з прав людини державні акціонерні компанії є юридичними особами публічного права.

Державні акціонерні компанії є юридичними особами публічного права не лише через легальний критерій. Вони відповідають доктринальним критеріям юридичних осіб публічного права, зокрема створюються задля досягнення публічних мети, цілей, функцій і реалізації публічних інтересів.

Однією з особливостей державних акціонерних компаній серед інших юридичних осіб публічного права є те, що це – суб'єкти господарювання державного сектору економіки, для яких законодавчо передбачено низку особливостей здійснення господарської діяльності, а також особливості планування та звітності тощо.

4. Державні акціонерні компанії – суб'єкти, що характеризуються комплексністю правового статусу, і для виконання функцій та досягнення мети їх створення беруть участь у правовідносинах, характерних і для публічного, і для приватного права.

5. Категорія «цивільно-правовий статус юридичних осіб публічного права» складається з таких елементів: мета, функції та завдання; права й обов'язки; гарантії реалізації прав та обов'язків; комплексна правосуб'єктність; юридична відповідальність.

Державні акціонерні компанії мають відмінні від інших юридичних осіб публічного права ознаки цивільно-правового статусу: мета діяльності (крім публічних функцій) – отримання прибутку; відповідальність має не публічно-правовий, а приватноправовий характер; незалежні від держави у сфері господарської діяльності, однак перебувають у інституційній залежності з питань управління.

6. Чинне законодавство не містить норми, що вимагає використання слова «державне» у назві акціонерних товариств відповідно до кількості належних державі акцій. Убачається доцільним унормувати це питання шляхом внесення змін до ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства», а саме:

«Акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належить державі, повинно у назві містити слово „державне”».

7. Державні (національні) акціонерні компанії є державними акціонерними товариствами з особливим правовим статусом, оскільки створюються у розпорядчому порядку органами державної влади у стратегічно важливих галузях економіки з наступним формуванням статутного капіталу пакетами часток (акцій) державних підприємств, товариств певної галузі (підгалузі) економіки з метою забезпечення безпеки держави.

Автором запропоновано унормувати правовий статус державних акціонерних компаній спеціальним законом. Визначення державної акціонерної компанії запропоновано викласти у вказаному законі в такій редакції:

«Державна (національна) акціонерна компанія – це акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі, що створюється у стратегічно важливих галузях економіки відповідно до розпорядчого акта центрального органу виконавчої влади на основі державної власності, в тому числі пакетів акцій / часток, що належать державі у статутних капіталах господарських товариств однієї галузі та можуть утворити єдиний комплекс, а також інших майнових об'єктів».

8. Держава в особі уповноважених органів бере участь в управлінні державними акціонерними компаніями шляхом здійснення повноважень акціонера, власника 100 відсотків акцій товариства, тобто вищого органу управління. Механізм реалізації корпоративних прав держави, зокрема права на управління державними акціонерними компаніями, здійснюється через надання вказівок до виконання компаніям, водночас низка питань регулюється нормативно, зокрема питання стосовно дивідендів, призначення керівників, погодження фінансових планів.

9. На сучасному етапі правовий статус майна державних акціонерних компаній визначається індивідуально із застосуванням правових титулів, похідних від права власності (оперативного управління, господарського відання). Такий стан породжує низку проблем і спорів.

Акціонерне товариство за своєю природою є об'єднанням капіталів і вимагає закріплення за ним майна на праві власності незалежно від кількості акцій, що належать державі. Використання зазначених правових титулів для закріплення майна за державними акціонерними компаніями – вимушений крок.

10. Юридично обґрунтована юридична конструкція створення державних акціонерних компаній має такий вигляд: при створенні державних акціонерних компаній держава (в особі уповноваженого органу) передає майно у їх власність, набуваючи натомість пакет корпоративних прав акціонера.

Для майна державної власності, що не підлягає приватизації, але має бути передане державним акціонерним компаніям для здійснення відповідної діяльності, доречно застосувати право володіння як речове право і закріпити у спеціальному законі відповідну норму в такій редакції:

«Майно, що становить державну власність і не підлягає приватизації відповідно до норм спеціального законодавства, закріплюється за державними акціонерними компаніями на праві володіння.

Державні акціонерні компанії, яким у володіння передане майно, що становить державну власність і не підлягає приватизації, можуть здійснювати користування таким майном у межах, передбачених статутом державної акціонерної компанії.

Розпорядження майном, що передане у володіння державній акціонерній компанії, здійснює уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності.

Державна акціонерна компанія, якій у володіння надане державне майно, може подавати пропозиції до уповноваженого суб'єкта управління об'єктами державної власності щодо розпорядження наданим у володіння майном».

Умови та строки здійснення права володіння майном, яке не підлягає приватизації і має бути передане компанії, а також обмеження використання доцільно урегулювати в статуті державної акціонерної компанії, оскільки це – індивідуальний акт із урахуванням особливостей діяльності кожної компанії.

11. За загальним правилом юридичні особи публічного права несуть відповідальність публічно-правового характеру.

Державні акціонерні компанії є суб'єктами господарювання, які вступають у цивільні правовідносини на рівних умовах з іншими суб'єктами, будучи за своєю суттю юридичними особами публічного права. Відповідальність державних акціонерних компаній має приватноправовий характер, оскільки виникає між суб'єктами цивільних правовідносин.

Акціонерні товариства відповідають за власними зобов'язаннями усім належним їм майном. Державні акціонерні компанії, акціонерні товариства, єдиним акціонером яких є держава, також відповідають усім належним їм майном за власними цивільно-правовими зобов'язаннями.

12. Законодавчо визначено мінімальну межу у 20 відсотків статутного капіталу, коли виникає залежність одного товариства від іншого. Вказана кількість акцій / часток у статутному капіталі господарського товариства не забезпечує вирішального впливу на прийняття рішень товариством; для забезпечення вирішального впливу материнської компанії на прийняття рішень дочірнім товариством потрібно збільшити необхідну кількість акцій / часток у статутному капіталі дочірнього товариства до 100 відсотків акцій / часток статутного капіталу.

Автором запропоновано доповнити ЦК України відповідною статтею у такій редакції:

«1. Дочірнє товариство – це господарське товариство, 100 відсотків акцій / часток якого належать іншому господарському товариству (материнському). До установчих документів дочірнього товариства мають бути внесені відповідні відомості щодо його залежності від материнського товариства.

Материнське товариство – це господарське товариство, яке володіє пакетом акцій / часток у статутному капіталі іншого господарського товариства (дочірнього) та здійснює вплив на управління його діяльністю.

2. Залежне товариство – це господарське товариство, 20 і більше відсотків акцій / часток якого належать іншому господарському товариству.

Контрольоване товариство – це господарське товариство, 50 і більше відсотків акцій / часток якого належать іншому господарському товариству».

13. Правовий режим майна дочірнього товариства залежить від обраної базової організаційно-правової форми.

Убачається необхідним унормувати питання майна дочірніх товариств державних акціонерних компаній. Зважаючи на запропоновані вище зміни до ЦК України стосовно визначення дочірніх товариств, у законі, який регулюватиме цивільно-правовий статус державних акціонерних компаній, необхідно викласти положення, що передбачатиме формування майна дочірніх товариств на праві власності та / або на праві володіння, якщо передається майно, яке є державною власністю і не підлягає приватизації. Таким чином, необхідною є вказівка на можливість здійснення права володіння вказаним майном без права розпорядження ним. У статутах дочірніх товариств мають бути відображені відомості щодо майна, яке перебуває у їх володінні.

14. Материнські компанії не мають права впливати на оперативно-господарську діяльність дочірніх товариств, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 97 ЦК України управління товариством здійснюється його органами. Ця норма є імперативною і має вичерпний характер.

Запропоновану до ЦК України статтю про дочірнє товариство доцільно доповнити ч. 2 щодо заборони впливу материнського товариства у такій редакції:

«Дочірнє товариство самостійно здійснює господарську діяльність».

15. Держава в особі уповноваженого суб'єкта управління має право опосередкованого контролю за діяльністю дочірніх товариств державних акціонерних компаній, оскільки держава є власником 100 відсотків акцій материнських компаній і майна, яке було їм виділене та передане надалі дочірнім товариствам. Доцільно прямо закріпити право опосередкованого контролю, доповнивши легальне формулювання «... державних підприємств, установ та організацій, а також господарських товариств, у статутному капіталі яких частка держави перевищує 50 відсотків...» словосполученням «...а також інші контрольовані державою господарські товариства».

16. Одна з особливостей правового статусу материнських товариств полягає у відповідальності за результат керівного впливу на дочірні товариства, що призвів до негативних для останніх наслідків. Тож обґрунтованим буде закріплення положення стосовно відшкодування збитків дочірнім товариствам материнськими, якщо вони виникли внаслідок неналежного управлінського впливу останніх.

Субсидіарна відповідальність материнських товариств має наставати незалежно від вчинення дій, що призвели до банкрутства дочірніх товариств.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Волкова Л. Государственные акционерные компании – юридические лица публичного права: понятие и основные признаки. *Leges si viata*. Іуніє. 2016. С. 17–20.

2. Волкова Л.О. Правовий статус юридичних осіб публічного права: складники та їх змістовне наповнення. *Науковий вісник публічного та приватного права* :

збірник наукових праць. Вип. 5. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2016. С. 53–57.

3. Волкова Л.О. Юридичні особи публічного права: історія та сучасність. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С. 32–38.

4. Волкова Л.О. Особливості порядку створення та припинення державних акціонерних компаній. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Вип. 77. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 61–69.

5. Волкова Л. Щодо питання правоздатності державних акціонерних компаній: загальна чи спеціальна? *Юридичний вісник*, 2017/1. С. 197–202.

6. Волкова Л.О. Взаємопроникнення приватного та публічного права як основна сучасна тенденція дуалізму. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16–17 вересня 2016 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 56–59.

7. Волкова Л.О. Вплив держави на управління державними акціонерними компаніями: Україна та іноземний досвід. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 4-5 серпня 2017 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2017. С. 10–14.

8. Волкова Л.О. Деякі особливості відповідальності державних акціонерних компаній за цивільними зобов'язаннями. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 20–21 жовтня 2017 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 54–57.

9. Волкова Л.О. Окремі питання правового статусу майна державних акціонерних компаній. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, Україна, 13–14 жовтня 2017 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 50–53.

10. Волкова Л.О. До питання використання правових титулів, похідних від права власності, для державних акціонерних компаній. *International research and practice conference «Urgent problems of law on the modern stage of statehood development»* : Conference proceedings, October 20-21, 2017. Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 68–70.

АНОТАЦІЯ

Волкова Л.О. Цивільно-правовий статус державних акціонерних компаній. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, 2019.

У дисертаційній розглянуто питання регулювання цивільно-правового становища державних акціонерних компаній в Україні. Автором досліджено генезу

поняття юридичних осіб публічного права, поняття державних акціонерних компаній. Доведено, що відповідно до норм чинного законодавства та практики Європейського суду з прав людини державні акціонерні компанії є юридичними особами публічного права. Аргументовано, що державні акціонерні компанії є суб'єктами державного сектору економіки, що зумовлює особливий порядок управління компанією, спеціальний майновий режим та інші особливості.

Запропоновано проект норм, якими потрібно удосконалити ЦК України, а також спеціальний закон, що врегулював би цивільно-правовий статус державних акціонерних компаній.

Ключові слова: юридичні особи публічного права, державні акціонерні компанії, акціонерні товариства, державна власність, право володіння, дочірнє товариство, управління корпоративними правами держави.

АННОТАЦИЯ

Волкова Л.А. Гражданско-правовой статус государственных акционерных компаний. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2019.

В диссертационной рассматриваются проблемы регулирования гражданско-правового положения государственных акционерных компаний в Украине. Автором исследована эволюция понятия юридическое лицо публичного права, понятие государственная акционерная компания. Доказано, что в соответствии с нормами действующего законодательства и практики Европейского суда по правам человека государственные акционерные компании являются юридическими лицами публичного права. Обосновано тезис о том, что государственные акционерные компании являются субъектами государственного сектора экономики, чем обусловлен особый порядок управления компанией, специальный правовой режим имущества и другие особенности.

Предложены проекты норм для усовершенствования действующего ГК Украины, а также специальный закон, который урегулирует гражданско-правовой статус государственных акционерных компаний.

Ключевые слова: юридические лица публичного права, государственные акционерные компании, акционерные товарищества, государственное имущество, право владения, дочернее товарищество, управление корпоративными правами государства.

SUMMARY

Volkova L.O. Civil and legal status of state joint-stock companies. – On the rights of the manuscript.

A Thesis for the Academic Degree of Candidate of Legal Sciences, Specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – Institute of State and Law named after V.M. Koretskyi NAS, Kyiv, 2019

The thesis deals with the regulation of the civil and legal status of state joint-stock companies in Ukraine. The author researched the criteria for the separation of legal entities of private and public law, as well as the evolution of the concept of legal entities of public law. It is proved that, in accordance with the norms of the current legislation and practice of the ECHR, the SJC are legal entities of public law, as they are created on a routine basis on the basis of state property to ensure state security in strategically important sectors of the economy and are institutionally dependent on the state.

The concept and features of state joint-stock companies are investigated. The compliance of the SJC with not only legal features of legal entities under public law, but also doctrinal ones was proved. It was determined that SJK is a subject of the public sector of the economy, which determines the special procedure for managing the company and exercising corporate rights of the sole shareholder, the state.

Particular attention was paid to the elements of the legal status of legal entities under public law, it is determined that, in their identical composition, their content is qualitatively different; the author proposes that the legal entity of the public law to be considered as a complex consisting of the purpose, functions and objectives of the legal entity, since public purpose, functions and objectives of the activity, together with the regulatory order of creation, to determine the legal entity under public law.

The analysis of modern theories of convergence (interpenetration and mutual influence) of public and private law enables the necessity of finding the perfect balance of interests of the private and public in each individual case.

It is proved that according to the norms of the current legislation and practice of the European Court of Human Rights, state joint-stock companies are legal entities under public law, since they are created on an orderly basis, based on state property in order to ensure the state's security in strategically important branches of the economy and are institutionalized by the state. State joint-stock companies are legal entities under public law not only under the legal criteria of the procedure of creation, but also a number of doctrinal characteristics.

The author explains the necessity of legislative consolidation of the concept of "state joint-stock company" taking into account a number of defining features. The following definition is proposed:

A state-owned (national) joint-stock company – is a joint-stock company with 100 per cent of its shares owned by the state and created in strategically important branches of the economy in accordance with the regulatory act of the central executive body on the basis of state ownership, including state-owned shares / authorized capital of business associations of one branch and may form a single complex, as well as other property objects.

This thesis defines that state joint-stock companies are subjects of the state sector of the economy, which determines the specific management of the company, namely direct regulation of the companies by the state with the application of regulatory control.

Particular attention was paid to the problems of the legal regime of property of the SJC, namely, the consolidation of objects of state property, not subject to privatization,

to companies and their subsidiaries. The proposed application of the right of ownership as a real right. It is advisable to specify the boundaries of the ownership of such property in the statute of the state joint-stock company, in particular, the need to prohibit the disposal of the state property by the state property, which is not subject to privatization, as a result of which the property can be destroyed, damaged or alienated.

The author had proved the civil law nature of legal liability of state joint-stock companies, in contrast to legal entities of public law whose responsibility is of a public-law nature. State joint-stock companies are subjects of management, which enter into civil legal relations on an equal footing with other entities, being in essence legal entities of public law. The responsibility of state joint-stock companies has a private law nature, as it arises between the subjects of civil legal relations.

A draft of the norms that need to improve the Civil Code of Ukraine, as well as a special law that would regulate the civil legal status of state joint-stock companies, has been proposed.

Keywords: legal entities under public law, state joint-stock companies, joint-stock companies, state ownership, right of ownership, subsidiary company, management of state corporate rights.

Підписано до друку 22.04.2019.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризографний. Гарнітура Times.

Умовн.-друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 150 пр. Зам. № 478

Віддруковано на ризографі в видавничому центрі «Просто Друк»

04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 26 А

Тел./факс: 486-50-88, 332-41-10, 277-40-16

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серія ДК №2570 від 27.07.2006 р.